

تعهدات اخلاقی نویسندگان مقاله‌های پزشکی

دکتر فریدون عزیزی، دکتر آرش اعتمادی

مقدمه

به نظر می‌رسد وسعت بی‌توجهی به اخلاق در انتشار پژوهش‌های پزشکی بیشتر از چیزی باشد که معمولاً کشف یا دیده می‌شود. در دو تخمین جداگانه، استفن لاک گزارش کرده است که یک چهارم تا نیمی از پژوهشگران پزشکی با یک یا دو مورد فریب^۱ برخورد داشته‌اند و ۰/۲۵ درصد از پروژه‌های تحقیقاتی پزشکی به نحوی آلوده به فریب هستند.^۲ بر اساس پاره‌ای بررسی‌ها، حدود یک پنجم مقالات منتشر شده به نحوی انتشار دوباره محسوب می‌شوند، حدود یک پنجم نویسندگان مقالات در واقع کاری برای مقاله نکرده‌اند و فقط ۵ درصد تعارضات منافع توسط نویسندگان آشکار می‌شوند.^۳

این که آیا غفلت‌های کوچکتر همچون عدم رعایت اصول تألیف^۴، ارسال دوباره^۵ یا تعارض منافع^۶ هم در ردیف فریب و سرقت علمی^۷ قرار می‌گیرند یا خیر مورد اتفاق نظر نیست و به همین دلیل برخی ترجیح می‌دهند اصطلاح ناراستی علمی^۸ را به کار برند.^۹ گروه‌های بسیاری سعی کرده‌اند با جمع‌بندی نظرات صاحب‌نظران، اصول اخلاقی انتشار پژوهش‌ها را در قالب‌های مشخصی تعریف کنند. یکی از پذیرفته شده‌ترین بیانیه‌ها در این مورد، راهنمای رفتار درست در انتشار^{۱۰} است که توسط کمیته اخلاقی انتشار^{۱۱} تدوین شده است.^{۱۲} این راهنما در ۱۰ شاخه به تبیین اصول انتشار پژوهشی پرداخته است که عبارتند از: طراحی و تأیید

رعایت اصول اخلاقی در طراحی و اجرای انواع پژوهش‌ها از اصول اولیه تحقیق است، ولی این به تنهایی کافی نیست و هنگام انتشار نتایج تحقیق نیز باید به دقت اصول اخلاقی مورد توجه محقق قرار گیرد. در طراحی و اجرای تحقیق، رعایت صداقت و امانت علمی، در نظر گرفتن باورهای رفتار و نظام اجتماعی، صداقت هنگام بازبینی مطالب موجود در پیشینه تحقیق و در نتایج پژوهش، دقت در حسن استفاده از بودجه، توجه به رفاه اعضای گروه تحقیق و اجتناب از ایجاد ناراحتی برای آنان ضروری است. در تجربیات انسانی و توجه خاص به اساس اصول الهی و بین‌المللی، معیارهای شغلی و حقوق فردی و انسانی ضروری است. مصادیق این اصول عبارت است از: رعایت آزادی فردی، حق انتخاب فردی، رعایت حفظ اسرار، حق آزادی اجتناب از آسیب‌های احتمالی در جریان پژوهش، حق تصمیم‌گیری و انتخاب بین خطر عدم انجام بررسی با خطراتی که ممکن است در نتیجه انجام تحقیق بر فرد وارد شود، رعایت حقوق افراد نابالغ یا بالغانی که از نظر روانی اختلال دارند و جلوگیری از صدمات احتمالی به سلامت افراد تحت بررسی. تمامی این موارد در بیانیه هلسینکی و سایر بیانیه‌های جهانی مرتبط با اخلاق در پژوهش آورده شده است.^{۱۳} رعایت اخلاق در انتشار جنبه بسیار مهمی از پژوهش‌های پزشکی را تشکیل می‌دهد. این جنبه برجسته، متأسفانه بعضی از اوقات خواسته یا ناخواسته مورد غفلت قرار می‌گیرد. علل این غفلت از تحت فشار بودن برای انتشار نتایج مثبت تا ناآگاهی از اصول اخلاقی انتشار متغیر است.

i - Fraud

ii- Authorship

iii- Duplicate submission

iv- Conflict of interests

v- Plagiarism

vi- Scientific dishonesty

vii- Good Publication Practice

viii- Committee on Publication Ethics: COPE

مرکز تحقیقات غدد درون ریز و متابولیسم،
دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی - درمانی شهید بهشتی
نشانی مکاتبه: تهران، صندوق پستی ۴۷۶۳-۱۹۳۹۵، دکتر فریدون عزیزی

E-mail: azizi@erc.ac.ir

اخلاقی، آنالیز داده‌ها، تألیف، تعارض منافع، داوری، انتشار دوباره، سرقت، وظایف سردبیران، ارتباط با رسانه‌ها و آگهی‌ها. انجمن بین‌المللی سردبیران نشریات علوم پزشکی نیز در بیانیه خود (موسوم به بیانیه ونکوور) در این مورد به ارایه طریق پرداخته است^۵ و مشابه این موارد در معاهده تهران^۶ نیز توسط سردبیران نشریات علوم پزشکی ایران تصریح شده است. آن چه در تمام این بیانیه‌ها و راهنماهای ذکر شده مشترک است، این است که جز در مواردی که سردبیران دو یا چند نشریه به دلیلی لازم بدانند، انتشار و ارسال مطالب برای بیش از یک نشریه مجاز نیست و علاوه بر این که باعث اتلاف انرژی و وقت می‌گردد، اعتماد خوانندگان را به اصیل بودن مطالب خدشه‌دار می‌کند. نمونه‌هایی از بی‌توجهی به این اصول اخیراً در مجلات پژوهش در پزشکی و غدد درون‌ریز و متابولیسم ایران مشاهده شده است که در زیر به آنها اشاره می‌شود:

۱- ارسال مقاله به دو مجله مختلف

سردبیر مجله پژوهش در پزشکی درباره یکی از مقالات به نویسنده مقاله می‌نویسد «مقاله سرکار عالی در تاریخ ۸۲/۱۰/۶ دریافت شد و نتیجه داوری مقاله در تاریخ ۸۲/۲/۲۵ برای سرکار عالی ارسال و درخواست اعمال اصلاحات در مقاله مطرح شد. مقاله اصلاح شده را شما در تاریخ ۸۳/۵/۱۹ برای مجله ارسال داشتید و مقاله در روند ویرایش و چاپ قرار گرفت که متأسفانه در شماره دوم، سال پنجم، بهار ۱۳۸۳ مجله باروری و ناباروری مقاله‌ای از سرکار عالی و همکاران تحت همان عنوان به چاپ رسید که بیش از ۸۰ درصد مطالب و رفرانس‌های آن نتیجه مقاله ارسالی شما به مجله پژوهش در پزشکی است. به استحضار می‌رساند که فرستادن مقالات مشابه به طور همزمان برای دو مجله مختلف به شدت مذموم و برخلاف اخلاق در پژوهش^۷ است. مجلات پزشکی داخل کشور مشکلات عمده‌ای از نظر جلب نظر داوران مناسب و روندهای اداری برای داوری و انتشار مقالات دارند و زحمات زیادی برای این که مقالات به نحو مناسبی در حداقل وقت داوری شوند وجود دارد. انجام چنین مسایل خلاف اخلاق پژوهشی مشکلات این مجلات را صد چندان می‌کند. امید است در زندگی حرفه‌ای علمی خود به این نکات بسیار مهم توجه فرمایید. ضمناً مقاله سرکار عالی بایگانی می‌شود».

نمونه دیگری از این مشکل در نامه سردبیر به نویسنده دیگری آورده شده است «مقاله حضرت‌عالی اولاً بدون اجازه همکار مقاله به دفتر مجله ارسال شده است و ثانیاً همزمان برای مجله دیگری ارسال شده که در دست چاپ است. این امر خلاف اصول اخلاق در تحقیقات است. سرکارعالی باید توجه داشته باشید که برای داوری یک مقاله، مجلات زحمات زیادی متحمل می‌شوند و زمانی که مقاله‌ای را برای مجله‌ای ارسال می‌دارید، در حقیقت مجله مورد نظر صاحب آن مقاله است، تا زمانی که شما اعلام کنید که از چاپ مقاله خود در آن مجله منصرف شده‌اید. امید است این تذکر از انجام چنین رفتار خلاف بر اخلاق پژوهشی جلوگیری نماید. مجله پژوهش در پزشکی از دریافت مقالات بعدی شما معذور است».

هنگامی که نامه مشابهی برای نویسنده دیگری که مقاله را برای مجله دیگری نیز ارسال داشته، فرستاده می‌شود، نویسنده مقاله پاسخ می‌دهد که «احتراماً در پاسخ به نامه شما به استحضار می‌رساند نظر به این که حدود شش ماه از ارسال مقاله مذکور به آن مجله گذشت و اینجانب هیچ‌گونه پاسخی (حتی اعلام وصول) دریافت نداشتم، حق خویش دانستم که مقاله را برای مجله دیگری ارسال کنم، عدم پاسخ‌گویی دفتر مجله نویسندگان را ملزم به ارسال آن به مجلات دیگر می‌نماید. . . . در پایان ضمن تشکر مراتب انصراف کامل خویش را از چاپ مقاله مذکور در مجله پژوهش در پزشکی اعلام می‌دارد و خاطر نشان می‌سازد که ملاحظات اخلاقی فرآیندی دو جانبه است».

مطلب کاملاً مشخص است. هنگامی که نویسنده‌ای مقاله‌ای را برای چاپ در یک مجله علمی ارسال می‌دارد، تا زمانی که اعلام نکرده که از چاپ مقاله خود در آن مجله انصراف داده است، مجله صاحب آن مقاله است. در صورتی که نویسنده هیچ‌گونه اطلاعی از سرنوشت مقاله ندارد باید با دفتر مجله تماس حاصل کند و از سرانجام مقاله خود مطلع شود. امروزه بسیاری از مجلات داخل کشور حداکثر ظرف ۶ ماه نتیجه داوری را به نویسنده اعلام می‌نمایند ولی اگر به دلایل مختلف مدت طولانی‌تری برای داوری مقاله به طول انجامد، باز هم مجوزی برای ارسال مقاله به مجله دیگری نیست مگر این که نویسنده به طور کتبی مراتب انصراف خود را اعلام نماید. امروزه در بسیاری از مجلات خارجی و داخلی با ارتباط اینترنتی و مکاتبات از طریق پست

بتوان آن را توصیه کرد و اکثر موارد همچنان به طور اتفاقی کشف می‌شوند. جستجوی مدلاین یا سایر بانک‌های اطلاعاتی (در مورد مقالات ایرانی، ایندکس مدیکوس ایرانی،^۸ پارس مدلاین^۹ یا ایران مدکس^{۱۰}) هم وقت‌گیر است و هم نمی‌تواند دقیق و کامل باشد. به علاوه در بانک‌های اطلاعاتی، اطلاعات در مورد مقالات ارسال شده وجود ندارد و اغلب اثبات ارسال دوباره، کاری دشوار است.

در تمام این موارد بهترین راه حل وجود ارتباط سازنده بین نشریات پزشکی و اتخاذ سیاست مشابه از سوی آنان برای برخورد با این مسأله است. پذیرش قبح ارسال و انتشار دوباره و همکاری با سایر مجلات برای آشکار شدن و سد شدن این اعمال، راهی است که می‌تواند به کمتر شدن یا حذف نسبی آنها بینجامد.

در این راه می‌توان توصیه‌های زیر را مفید دانست:

۱- نشریات حتماً هنگام دریافت مقاله، وجود نامه‌ای با امضای کلیه نویسندگان که اصیل بودن و صحت مقاله و عدم ارسال آن برای نشریه دیگر را تأیید می‌کند لازم بدانند. این نامه راه را بر انکار و توجیه عدم اطلاع از قبح این عمل می‌بندد و محملی قانونی برای مقابله با آن فراهم می‌کند.

۲- با موارد انتشار یا ارسال مجدد باید با صراحت برخورد کرد. این برخورد از توضیح خواستن از نویسندگان آغاز می‌شود و می‌تواند بر اساس شدت مورد و مدارک موجود به رد مقاله، اطلاع دادن به دانشگاه یا محل کار نویسنده و تحریم مقالات وی بینجامد. BMJ، برای مثال، چنین مقالاتی را به طور خودکار رد می‌کند.^{۱۱} گرچه اثبات چنین اقداماتی همیشه آسان نیست، اگر فردی در مورد ارسال مقاله‌اش دروغ بگوید، ممکن است در مورد نتایج مطالعه‌اش هم دروغ بگوید و با توجه به اینکه فقط درصدی از چنین مواردی کشف می‌شوند لازم است با موارد مستند برخوردی جدی انجام شود تا هزینه این اقدام به نسبت منافعش بالا رود. می‌توان گفت که در مواردی که قصد واقعی برای فریب سردبیران از سوی نویسنده در کار نباشد، تحریم کوتاه مدت بر تحریم‌های دایمی ارجحیت دارد. گرچه به نظر می‌رسد درباره مجلات غیرتخصصی، به دلیل وجود گزینه‌های فراوان برای نویسندگان، تحریم چندان کارساز نباشد

الکترونیکی از مشکلات فوق و طول مدت داوری و ارتباطات کاسته شده است.

موجب کمال تأسف است که گاهی نویسندگان هیچ‌گونه اطلاعی به سردبیر مجله اول نمی‌دهند و مقاله در دو مجله در فاصله زمانی کوتاهی به چاپ می‌رسد. نظیر این مطلب در مورد مقاله‌ای که برای پژوهش در پزشکی ارسال شده بود اتفاق افتاد که اگر مسئول دفتر، مجله ناباروری را ندیده بود مقاله علاوه بر آن مجله در مجله پژوهش در پزشکی نیز به چاپ می‌رسید.

در دو مورد داوران مجله غدد درون‌ریز و متابولیسم ایران، اطلاع دادند که مقاله ارسالی برای داوری را اخیراً برای مجله دیگری داوری کرده‌اند. در هر دو مورد نویسندگان قبول کردند که مقاله را برای مجله دیگری نیز ارسال کرده‌اند و نکته تأسف‌آور این که در تماس با یکی از مجلات، یکی از مسئولان نشریه این موضوع را امری عادی دانست که در بسیاری موارد اتفاق می‌افتد!

۲- چاپ مضاعف مقاله (Redundant publication)

در بعضی موارد دیده می‌شود که نویسندگانی قسمت عمده‌ای از مقاله‌ای را که در یک مجله به چاپ رسانده در مجله دیگری نیز منتشر می‌کند. امکان کنترل این وضعیت نیز برای اکثر سردبیران و داوران موجود نیست. به عنوان مثال داوری به سردبیر مجله اطلاع داد که نظیر مقاله‌ای را که برای داوری دریافت کرده بود ۹ ماه پیش از طرف مجله دیگری داوری کرده است. با مراجعه به مجله یاد شده مشخص شد که مقاله‌ای با حدود ۱۰ درصد کمتر بیمار ولی با همان شیوه و روش تحقیق به چاپ رسیده و به جز برخی اعداد و ارقام بیش از ۸۵ درصد مقاله شامل مقدمه، روش تحقیق، نتایج، بحث و منابع شبیه مقاله چاپ شده است.

چه باید کرد؟

مسأله ارسال و انتشار دوباره سال‌هاست که در مجلات بین‌المللی پزشکی مطرح است و مجله New England با تدوین قانون اینگلفینگر^{۱۲} از پیشگامان برخورد با آن به شمار می‌رود. در کشور ما، با افزوده شدن به تعداد مجلات و افزایش مقالات و پژوهش‌های پزشکی و نیاز محققان به مقالات برای پیشرفت و ارتقا این مشکل شدت گرفته است. مشخص است که یافتن مواردی از ارسال یا انتشار دوباره کار آسانی نیست. راهکار مشخص و یکسانی وجود ندارد که

از سوی سردبیران مجلات انگلیسی داخلی به بهبود استانداردهای انتشار در کشور می‌انجامد. ضمناً این سردبیران باید توجه داشته باشند که انتشار دوباره مقاله‌ای که قبلاً به زبان انگلیسی در مجله‌ای بین‌المللی چاپ شده، ممکن است در صورتی که مجله تمایل به فهرست شدن در نمایه‌های بین‌المللی و توزیع گسترده‌تر داشته باشد، مشکلاتی برای آنان ایجاد کند. برای رسیدن به وضعیت مطلوب ارسال و داوری مقالات راه درازی در پیش است که جز با همکاری محققان، پژوهشگران و اساتید محترم امکان‌پذیر نیست. رسالت مهم دانشمندان و فرهیختگان کشور تولید علم و ارتقای سطح علمی کشور است و در این راه عزم ملی و بسیج همگانی ضروری است که جز با توکل به ذات لایزال الهی، اعتقاد، اخلاص، همکاری، همراهی و تعامل حاصل نمی‌گردد.

مگر اینکه از طرف سایر نشریات نیز مورد حمایت قرار گیرد.^۶

۳- نشریات می‌توانند موارد این چنین را به هم اطلاع دهند. در سطح بین‌المللی مراکزی چون COPE،ⁱ WAME،ⁱⁱ CSE،ⁱⁱⁱ در سطح منطقه‌ای EMAME و در ایران انجمن سردبیران نشریات علوم پزشکی برای مبادله اطلاعاتی از این دست سودمندند.

۴- نشریات با شرکت در بانک‌های اطلاعاتی مقالات و مجلات و ایجاد وبسایت‌های به روز، می‌توانند امکان کشف مقالاتی را که قبلاً چاپ شده‌اند فراهم نمایند. فعالیت‌های کمیسیون نشریات وزارت بهداشت در راستای تکمیل بانک اطلاعاتی در حال ایجاد نیز می‌تواند گام مؤثری باشد.

۵- گرچه انتشار به دو زبان مختلف، به خصوص هنگامی که حوزه انتشار مجلات متفاوت است، از موارد مجاز انتشار دوباره محسوب می‌شود، نویسندگان موظفند این موضوع را به سردبیر اطلاع دهند و مقاله‌ای را که اول چاپ شده در مقاله دوم ذکر کنند. رعایت این نکته

References

- World Medical Association. Declaration of Helsinki. <http://www.wma.net/e/approvedhelsinki.html> (accessed Feb 17, 2005).
- Lock S. Fraud in medical research. *Issues Med Ethics*. 1997; 5(4):112-115.
- Smith R. Publication ethics: an embarrassing amount of room for improvement [slides on the Internet]. London: British Medical Association. 2002 Sep. [cited 2005 Feb 19] 57 slides. Available from: <http://bmj.bmjournals.com/talks/fraudcardiff/>
- Committee on Publication Ethics (COPE). Guidelines on Good Publication Practice. COPE: 2003 [cited 2005 Feb 19]. Available from: www.publicationethics.org.uk/guidelines/reports/2003/2003pdf15.pdf
- Davidoff F, Godlee F, Hoey J, Glass R, Overbeke J, Utiger R, et al; International Committee of Medical Journal Editors. Uniform requirements for manuscripts submitted to biomedical journals. *J Am Osteopath Assoc*. 2003 Mar;103(3):137-49.
- انجمن سردبیران نشریات علوم پزشکی ایران. معاهده تهران: شرایط مطلوب مقالات ارسالی برای نشریات علوم پزشکی ایران. مجله غدد درون ریز و متابولیسم ایران، ۱۳۸۱؛ سال ۴، شماره ۱.
- Relman AS. The Ingelfinger Rule. *N Engl J Med*. 1981 Oct 1;305(14):824-6.
- فهرست خلاصه مقالات علوم پزشکی کشور (Iranian Index Medicus). [بانک اطلاعاتی بر روی CD-Rom مرکز تحقیقات غدد درون ریز و متابولیسم دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی-درمانی شهید بهشتی، تهران، ۱۳۷۹.
- Parsmedline [database on the Internet]. c2003-2004 - [cited 2005 Feb 19]. Available from: <http://www.parsmedline.net/>
- Iranmedex [database on the Internet]. c2003-2004 - [cited 2005 Feb 20]. Available from: <http://www.iranmedex.com>
- World Association of Medical Editors (WAME). Duplicate submission [monograph on the Internet]. Chicago: World Association of Medical Editors
- World Association of Medical Editors
- Council of Sciences Editors
- Eastern Mediterranean Association of Medical Editors

(WAME); 2002 [cited 2005 Feb 18]. Available from: <http://www.wame.org/duplicate.htm>.